

ПОЛІКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття Україна, намагаючись вийти на рівень світових стандартів, переживає складний період радикальних перетворень у галузі освіти в цілому, і в іншомовній освіті зокрема, яка реформується з урахуванням основних досягнень прогресивних країн світу. Наразі суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль мовної освіти в сучасному інформаційному світі, потребу особистості в швидкій адаптації до умов полікультурного світу, який весь час змінюється, посилюється інтерес до мовної освіти як важливого інструменту життєдіяльності людини в полікультурній і мультилінгвальній спільноті людей. Мовна освіта є важливим засобом, котрий формує свідомість особистості та її здатність бути соціально мобільною в суспільстві, сприяє веденню діалогу культур у світі, що глобалізується навколо розв'язання різноманітних проблем.

Мовна політика в нашій державі на сучасному етапі характеризується оновленням і суттєвими зрушеннями у таких напрямках: збільшується кількість мов, що вивчаються; зростає кількість осіб, які володіють принаймні однією іноземною мовою; в середніх навчальних закладах започатковано вивчення кількох іноземних мов; вивчення іноземної мови на ранніх етапах навчання; в університетах збільшується кількість академічних годин на вивчення іноземної мови; в деяких вищих закладах освіти іноземна мова вважається другою робочою мовою.

У загальноосвітніх навчальних закладах нині вивчається понад п'ятнадцять іноземних мов. Разом з тим, кількість навчальних годин на тиждень на цей предмет у загальноосвітніх школах залишається низькою: 2-3

год. – у початковій школі, 5-6 год. – у спеціалізованих, 2-3 год. – у загальноосвітніх середніх школах.

Провідною в Україні, як і раніше, залишається англійська мова – 77,5 % учнів вивчають цей предмет. Німецька (17,2 %) та французька мови (8,1 %) дещо здали свої позиції: кількість учнів, що вивчають ці дисципліни, впродовж останніх п'яти років скоротилась у середньому на 1,5-2 %. Проте дещо збільшилась кількість тих, хто вивчає східні і близькосхідні мови.

Особливо важливим зрушенням в іншомовній освіті було, згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти, прийнятим Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 2011 року № 462, запровадження вивчення іноземної мови з першого класу учнями всіх загальноосвітніх шкіл України з 1 вересня 2012 року (з розрахунку 1 година на тиждень). А починаючи з 2013 року, Міністерством освіти і науки України було введено в школах обов'язкове вивчення двох іноземних мов: однієї з них – з 1-го класу, а другої – з 5-го класу.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз наукових публікацій свідчить, що останнім часом досліджені деякі питання навчання іноземних мов відповідно до вимоги створення багатомовного і багатонаціонального світу з наголосом на полікультурному компоненті змісту навчання іноземних мов (І. Бондаренко, О. Першукової, В. Сімкін, Г. Степенко). У роботах Є. Спіцина, І. Тараненко, С. Толмачевої, О. Шерстюк пропонується типологія двомовного навчання.

У межах праць, присвячених системам освіти в зарубіжних країнах, знаходимо висвітлення окремих питань методології, організації, структури, змісту, контролю в навчанні іноземних мов. Так, О. Акат'єв, П. Велянін, Н. Гусейнова, М. Нікітін, М. Шутова у комплексі складових змісту освіти в середніх навчальних закладах США розглянули мету, завдання, вимоги до навчальних курсів іноземних мов. Питанням викладання іноземних мов в університетах США присвячені дослідження Ж. Антонович, К. Карапетяна, С. Макушевої; особливостям двомовного навчання - роботи О. Литвинова,

Р. Романюк, специфіку мовної освіти бакалаврів в Америці проаналізувала І. Пасинкова.

Як зазначають науковці, сучасна вітчизняна парадигма шкільної іншомовної освіти зорієнтована на таку організацію навчання, яка забезпечує комунікативно-діяльнісний характер процесу оволодіння іноземною мовою в інтеграції з міжкультурним спрямуванням його змісту [50, с. 28]. Як підкреслюють українські фахівці у галузі навчання іноземних мов В. Буренко та В. Редько, “посилення соціокультурного контексту змісту навчання є соціально і педагогічно доцільною тенденцією розвитку сучасної іншомовної освіти. Вона забезпечується: а) готовністю учнів використовувати іноземну мову як засіб міжкультурного спілкування; б) можливістю для учнів створювати власну соціальну та культурну ідентичність шляхом зіставлення й усвідомлення культури носіїв мови, що вивчається, та власної національної культури; в) когнітивним розвитком учнів, що активізує їхню навчальну діяльність, адаптує її до європейських стандартів і створює умови для входження в сучасний світовий соціум” [50, с. 28].

Вивчення іноземної мови впливає на розвиток у школярів здатності сприймати і розуміти культури та толерантно ставитися до них, таким чином сприяючи інтеграції особистості в систему світової та національної культур. Така стратегія формування підростаючої особистості засобами іноземної мови зумовлена сучасним станом міжнародних відносин держав, що мають тенденцію до їх розширення й активізації.

Як бачимо, сьогодні іншомовна освіта в Україні розглядається як полікультурний, полілінгвальний простір; провідні принципи її реалізації ґрунтуються на мовному й культурному плюралізмі.

Мета статті полягає в розкритті полікультурних тенденцій вітчизняної іншомовної освіти.

Виклад основного матеріалу. Основні засади полікультурної політики Української держави закріплені в Конституції (Основному Законі) України, в

Законах “Про національні меншини в Україні”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про охорону дитинства”, “Про попередження насильства в сім’ї”, у Національній доктрині розвитку освіти в Україні та інших чинних документах.

Уже сам термін “полікультурність” зустрічається у “Законі про загальну середню освіту”, де вказано, що “загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави” [104, с. 2].

Певною мірою ідеї полікультурності знайшли своє відображення також у “Концепції загальної середньої освіти” (2000). У ній стверджується, що “діяльність школи ґрунтується на засадах органічного поєднання національного із загальнолюдським. Домінантою виховного процесу має стати формування в учнів патріотизму з новим змістовим наповненням. З одного боку – це виховання почуття любові до рідного краю, свого народу, держави, відповідальність за майбутнє, а з іншого – відкритість до сприйняття різноманітних культур світу, освоєння фундаментальних духовних цінностей людства – гуманізму, свободи, справедливості, толерантності, культури світу, національного примирення, збереження природи” [209]. Але в цьому документі полікультурний аспект обмежується посиленням уваги “до мов національних спільнот, які входять до складу українського народу (російської, польської, угорської, болгарської, єврейської та ін.)” [209].

У “Національній доктрині розвитку освіти” (2002) полікультурний аспект найбільш повно представлений у розділі “Стратегія мовної освіти”, в якому зазначається, що “у державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов’язкове оволодіння громадянами України

державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур” [210]. Зокрема, “забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови” [210].

Як зазначає Центр культурних досліджень, полікультурна освіта повинна сприяти досягненню таких основних цілей:

- 1) забезпечення законних прав та задоволення освітніх і культурних потреб національних (етнічних), мовних, культурних меншин;
- 2) формування у молодих громадян України всіх національностей повноцінних уявлень про етнічне й мовно-культурне різноманіття сучасного українського суспільства та внесок різних етнічних груп та народів-сусідів у нашу історію й культуру, знань про мови й культури великих і малих народів, що населяють Україну, переконаності в цінності культурного різноманіття та плюралізму;
- 3) виховання у представників усіх національностей взаємного розуміння, поваги й толерантності, здатності до міжетнічного й міжкультурного діалогу, віри в необхідність мирного розв’язання конфліктів та проблем;
- 4) закріплення процесів “деколонізації свідомості” молодого покоління наших громадян усіх національностей, подолання комплексів культурної меншовартості, другорядності власних культур стосовно культур колишньої радянської метрополії чи до глобальних мас-культурних імперій;
- 5) поєднання виховання лояльних, патріотичних громадян демократичної України із убезпеченням від того, щоб замість старої “москвоцентричної” моделі культурного світу запанувала нова, не

поліцентрична, а етноцентрична модель національної культури й самосвідомості, за якої лише етнічні українці, їхня історія й культура отримали б упривілейоване становище, а інші групи спонукалися б до асиміляції [217].

11 січня 2012 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему “Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи”, на яких виступив заступник Міністра освіти і науки, молоді та спорту Б. Жебровський з доповіддю “На засадах полікультурності”, де він запропонував у рекомендаціях слухань передбачити:

1. Сприяти розвитку всіх мов як важливої складової культури та традицій національних меншин в Україні.

2. Сприяти перегляду стандартів і програм, створенню нового покоління підручників на засадах полікультурності.

3. Поліпшити навчально-методичне забезпечення навчального процесу мовами національних меншин.

4. Сприяти здійсненню наукових досліджень у галузі мов національних меншин в університетах та наукових установах.

5. Висвітлювати в засобах масової інформації позитивний досвід розв’язання освітніх проблем національних меншин в Україні.

6. Досягти повного кадрового забезпечення освітніх потреб представників всіх національностей.

Реалізації зазначених цілей та завдань полікультурної освіти безперечно сприяє широкомасштабна виважена мовна політика нашої держави, яка спрямована на обов’язкове вивчення державної мови всіма громадянами, досконале володіння рідною мовою кожним її носієм та знання кількох іноземних мов, виховання мовної толерантності.

Згідно з офіційними даними, Україна за етнічним складом є гетерогенною, оскільки відсоток національних меншин перевищує 10 %. На території нашої країни проживають представники 125 етносів, які є носіями своєї культури і мови [275, с. 37-41].

Наразі для врахування освітніх потреб та розвитку етнокультури етнічних груп в Україні формується мережа загальноосвітніх шкіл з навчанням мовами національних меншин. Працюють 2940 шкіл із російською мовою навчання, 104 – з румунською, 64 – з угорською, 5 – з єврейською, 3 – з польською, 2 – з кримськотатарською. Загалом викладання мовами національних меншин здійснюється у 15 % українських шкіл. Крім того, 2339 (11 %) шкіл є двомовними: однією з мов викладання в них є українська, іншою – мова національної меншини [269].

Мовний режим у сьогоднішніх школах “для меншин” доволі різний. В угорських (Закарпаття) та румунських (Буковина) школах відповідні мови використовуються для викладання більшості дисциплін (включно з фізикою й математикою). У деяких школах Закарпаття угорською мовою викладаються практично всі предмети, окрім української мови, яку викладають не надто якісно, так що випускники не в змозі здавати вступні іспити до вузів іншою мовою, окрім угорської (таку можливість їм надає Ужгородський університет).

У багатьох польських школах мова викладання переважно – українська; польська мова й література, історія вивчаються як окремі дисципліни. Аналогічна ситуація – з єврейськими школами. Тільки тут основна мова викладання переважно – російська. Аналогічна ситуація з єдиною болгарською школою в Болграді, саме існування якої було під загрозою через брак інтересу з боку місцевих болгар [10].

У деяких школах України побутує тенденція організації літніх мовних таборів для школярів. Працюють у них волонтери з різних країн світу. Вся робота проводиться лише іноземною мовою. Діти мають можливість спілкуватися з носіями мови, яку вони вивчають. У свою чергу, волонтери заохочують школярів вивчати мови, пожвавлюють інтерес до культури, традицій. Таким чином, літні мовні табори є полем для практики міжетнічного, міжкультурного спілкування.

Про оновлення методології та змісту мовної освіти йдеться в Концепції мовної освіти в Україні від 20 квітня 2011 року [131], у якій чітко сформульовано мету, завдання, принципи вивчення мов, структуру навчання, умови її реалізації. Її підґрунтям виступають основні положення Конституції України, Законів України “Про освіту”, “Про мови в УРСР”, Декларації прав національностей від листопада 1991 року № 1771-XII, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття), Національної доктрини розвитку України у XXI столітті, Концепції державної мовної політики, схваленої Указом Президента України від 15 лютого 2010 року №161/2010, Європейської регіональних мов або меншин, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

У нашій країні для значної кількості населення рідною є російська мова, для частини ж громадян рідними є мови інших національних меншин, які, згідно законодавства, мають право на задоволення своїх освітніх і культурних потреб рідною мовою, що характеризує мовну освіту в Україні загалом.

Нові завдання розвитку особистості сьогодні і в майбутньому потребують змін до рівнів володіння іноземними мовами з метою формування всіх компонентів іншомовної комунікативної компетенції. Провідне значення мови посилюється тим, що вона є не лише об’єктом вивчення і пізнання, а й основним засобом, знаряддям навчання, виховання і розвитку.

Мета вивчення мови, говорить у Концепції, полягає у “становленні духовно багатой особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мов своєї держави, їх стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно висхідному інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися і самовдосконалюватися. Оволодіння мовою – важлива складова соціокультурного змісту навчальної діяльності, тому мовна освіта має ставити за мету формування комунікативних умінь на засадах діалогу

культур, коли явища мови і культури, які вивчаються, пропонуються в порівнянні з аналогічними фактами в інших мовах і культурах” [131].

Важливо підкреслити, що результатом навчання має стати особистісна багатомовність, що передбачає усвідомлене розмежування мовних систем і відносно вільний перехід з однієї мови на іншу у залежності від зміни ситуації та життєвих потреб.

Відповідно до Концепції мовної освіти в Україні, зміст навчання мов повинен бути різноплановим і відображати три взаємопов’язані складові, а саме: мовні і мовленнєві знання, практичні вміння та навички, морально-етичні, світоглядні цінності. Відповідно до цього, зазначається у ній, у змісті необхідно якнайповніше висвітлити полікультурні аспекти:

- актуальні проблеми функціонування мови в суспільстві; теоретичний мінімум відомостей про мову та її систему (фонетику, орфоепію, морфологію, синтаксис, стилістику і правопис), необхідний для формування лінгвістичного світогляду – системи знань про мову і мовлення та розвиток на цій основі комунікативної компетентності;

- функціональну систему мовлення, представлену чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання читання, говоріння, письмо); аспект культури мовлення, що охоплює його нормативність (дотримання правил усного й писемного мовлення), адекватність (точність висловлення думок, почуттів, волевиявлень), естетичність (оптимальний темп і гучність мовлення, тембр та інтонація, тональність, лексичне багатство, різноманітність синтаксичних конструкцій, образність), поліфункціональність (застосування мови в усіх її аспектах у будь-якій галузі суспільного життя);

- відомості, які розкривають феномен людини, людства, України й інших країн в їх самотності і всепланетарності водночас (основні світоглядні ідеї, ідеали, етичні уявлення, естетичні уподобання, особливості менталітету різних етносів, матеріали, пов’язані з історією, географією, матеріальною і духовною культурою тощо) [131].

Основними тенденціями оновлення змісту навчання іноземних мов у сучасній середній школі дослідники вважають: комунікативне спрямування навчального процесу; діяльнісний характер процесу навчання; особистісно орієнтоване навчання; взаємопов'язане навчання іноземній мові і культурі її носіїв; збалансоване навчання всім видам мовленнєвої діяльності; пріоритетність інтерактивних видів навчальної діяльності; ситуативне спрямування навчального процесу; активізація самостійної діяльності учнів; розвиток творчої комунікативної діяльності учнів; використання групових форм навчальної діяльності; культурологічне спрямування процесу навчання, організація його у формі “діалогу культур”; діагностування / самодіагностування рівня навчальних досягнень учнів з метою коригування навчального процесу і створення учнівського мовного портфоліо [50].

У результаті аналізу законодавчих документів, у яких розкривається мовна політика України, наукових джерел можна виокремити провідні полікультурні тенденції розвитку вітчизняної іншомовної освіти:

- поступове здійснення державою ефективної мовної політики, яка забезпечує дієву реалізацію стратегії полікультурної мовної освіти, стійку увагу суспільства до загального рівня мовної культури населення, що підтверджується: а) збільшенням кількості мов, що вивчаються та зростанням кількості осіб, які володіють принаймні однією іноземною мовою; б) започаткуванням у середніх навчальних закладах вивчення кількох іноземних мов та вивчення іноземної мови на ранніх етапах навчання;

- посилення соціокультурного контексту змісту сучасної іншомовної освіти, який забезпечується: а) готовністю учнів використовувати іноземну мову як засіб міжкультурного спілкування; б) можливістю для учнів створювати власну соціальну та культурну ідентичність шляхом зіставлення й усвідомлення культури носіїв мови, що вивчається, та власної національної культури; в) когнітивним розвитком учнів, що активізує їхню навчальну діяльність, адаптує її до європейських стандартів і створює умови для входження в сучасний світовий соціум;

- активізація діяльності педагогічних і громадських організацій з метою посилення уваги суспільства до проблем мовної освіти, а також консолідація зусиль науковців, педагогів, батьків, які спрямовані на розв'язання актуальних завдань сучасної полікультурної освіти;

- цілеспрямоване оновлення державного стандарту сучасної мовної освіти, що дає змогу піднести її на якісно новий рівень, сприяє формуванню мовної особистості, забезпечує кожному учневі вільне володіння державною, рідною, іноземними мовами, закладає підґрунтя для вдосконалення власного мовлення протягом життя;

- удосконалення професійної підготовки вчителів-словесників, викладачів мов на засадах полікультурності; систематична модернізація змісту мовної освіти у вищих навчальних закладах, що забезпечить формування особистості вчителя-словесника, здатного впроваджувати новітні ефективні технології опанування мови, мовлення і культури, а також комунікаційної компетентності спеціалістів різних профілів;

- створення належного нормативно-методичного забезпечення (нові програми і підручники, науково-методичну літературу, комп'ютери, аудіо- та відеотехніка, фонохрестоматії, навчальні телепередачі та ін.).

Висновки. Отже, в системі навчання та організації вітчизняної іншомовної освіти відбуваються зміни, спричинені переосмисленням та переорієнтацією цілей навчання іноземній мові. Її починають вивчати в дитячих садках, в початковій школі, в практику іншомовного навчання входять нові стандарти, навчальні плани, програми, сучасні комунікативно-спрямовані підручники та інтерактивні методики навчання.

Також можна констатувати, що в Україні склалися значні традиції навчання та вивчення іноземних мов на засадах полікультурності. Але загалом увага освітян до проблем міжетнічних відносин – не надто велика, порівняно з іншими проблемами, які вважаються пріоритетнішими. Таким чином, проблема залишається відкритою і потребує подальших зусиль, адже ми не можемо стверджувати, що за умови досить давньої традиції

обов'язковості навчання іноземній мові в шкільній освіті в нашій країні насправді можна говорити про сформованість багатомовної нації, підготовленість більшості громадян до спілкування у сучасному багатомовному й багатокультурному світі. А це ще раз підкреслює важливість вивчення іноземних мов, що сприяє значною мірою всебічному розвитку особистості, здатної до вигідної участі в міжнародному співробітництві і формуванні нового ставлення до України в усьому світі.

Перспективи подальших досліджень означеної проблеми вбачаємо у широкомасштабному вивченні зарубіжного досвіду іншомовної освіти на засадах полікультурності.

У статті розкриваються провідні тенденції вітчизняної іншомовної освіти на засадах полікультурності, а саме: поступове здійснення державою ефективної мовної політики, яка забезпечує дієву реалізацію стратегії полікультурної мовної освіти, стійку увагу суспільства до загального рівня мовної культури населення, що підтверджується: збільшенням кількості мов, що вивчаються та зростанням кількості осіб, які володіють принаймні однією іноземною мовою; започаткуванням у середніх навчальних закладах вивчення кількох іноземних мов та вивчення іноземної мови на ранніх етапах навчання; посилення соціокультурного контексту змісту сучасної іншомовної освіти, який забезпечується: а) готовністю учнів використовувати іноземну мову як засіб міжкультурного спілкування; б) можливістю для учнів створювати власну соціальну та культурну ідентичність шляхом зіставлення й усвідомлення культури носіїв мови, що вивчається, та власної національної культури; в) когнітивним розвитком учнів, що активізує їхню навчальну діяльність, адаптує її до європейських стандартів і створює умови для входження в сучасний світовий соціум; активізація діяльності педагогічних і громадських організацій з метою посилення уваги суспільства до проблем мовної освіти, а також консолідація

зусиль науковців, педагогів, батьків, які спрямовані на розв'язання актуальних завдань сучасної полікультурної освіти.

Ключові слова: тенденції, полікультурна освіта, іншомовна освіта, державна політика, загальноосвітя школа.